

MARIJAN BRUČIĆ

Stara Grčka

6. Klasična Atena

Kada govorimo o atenskoj kulturi klasičnog razdoblja, govorimo upravo o onom dijelu grčkog naslijeđa kojem ova zemlja i duguje laskavo ime kolijevke Evrope. Ta je kultura stvorila arhitektonske motive koji će se više od dvije tisuće godina ponavljati i oponašati bezbroj puta na svim meridijanima. Njena je zasluga da su grčke riječi kao *politika*, *demokracija* ili *filozofija* postale svojinom velikog broja suvremenih jezika svijeta.

Periklovo doba

To je razdoblje omeđeno dvama ratovima. Prethodi mu grčko–perzijski rat u kojem su Perzijanci pretrpjeli odlučan poraz kod Salamine 480. god. pr. n. e. Nakon te pobjede raste samosvijest atenskog naroda i na čelo države, s titulom stratega, dolazi Periklo – vojnik i političar nadahnut idejom helenskog jedinstva pod vodstvom Atene. Posljednje godine njegove vlasti obilježene su peloponeskim ratom koji počinje 431. god. pr. n. e. između Sparte i Peloponeskog saveza na čelu s Atenom. Ovo razdoblje doživjeli su kao istinski zlatno svi rodovi grčke umjetnosti. U njemu otpočinje – nasuprot ranijem kozmološkom razdoblju – antropološki period grčke filozofije. U središtu je pažnje čovjek i njegov svijet; svijet spoznaje, svijet moralnih i religioznih, te političkih i pravnih odnosa.

U Dionisovu kazalištu podno Akropole izvodile su se dramske predstave – komedije i tragedije – koje su vrhunac razvoja dosegle upravo u Periklovo doba. Junak grčko–perzijskih ratova i pisac tragedija Eshil pisat će drame koje ne odzvanjaju prvenstveno ponosom i trijumfom nego dubokim emocijama čovjeka koji je i sam doživljavao pravdu i vjeru kao trajan kotač zamašnjak povijesnih gibanja. O tome progovara i u korskoj pjesmi tragedije »Agamemnon« kada se obraća Zeusu:

»O Zeuse kralju! O noći nam mila,
Ti rodaju divni silnih divota!

...

Ja klanjam se Zeusu, silnom čuvaru
Sveg gostinskog prava. On učini ovo...«

(Eshil, *Agamemnon*; 324–325 i 331–332)

Na ovoj će pozornici reći i Sofoklova Antigona:

Nisam rođena da dijelim mržnju već ljubav,

i tako u savršenoj jednostavnosti izraziti osnovnu misao evropskog poimanja čovječnosti. Posljednji u trolistu najvećih grčkih trageda, pjesnik Euripid nazvan je »filozof pozornice«, jer je do temelja uzdrmao religiozno i mitološko naslijeđe konzervativnog kruga tadašnjeg atenskog društva.

Klasična skulptura

I u skulpturi se, umjesto dotadašnjeg arhajskog stila, javlja stil koji nazivamo klasičnim. Kritijina skulptura mladića među prvima prikazuje lik u kontrapostu – čovjeka koji je jednom nogom iskoračio. Mirno držanje blago pokrenutog tijela kao da dočarava nov

duh slobode i odgovornosti. To »očovječenje« skulpturalnog izraza vidljivo je i na prikazima bogova i svjedoči o novom tipu odnosa Grka prema njima. Ovaj zavjetni reljef prikazuje Atenu u jednostavnoj haljini naoružanu samo šljemom. Među najuspjelijim ostvarenjima svakako je i veličanstven brončani kip Zeusa ili Posidona iz polovice V. stoljeća. U odsutnosti potrebnih atributa za tumačenje — trozuba ili munje — tumači se različito; kao Posidonov lik ili, u novije vrijeme, kao Zeusov. Težnja monumentalnosti, ovdje podržavana i golemim dimenzijama, na čudesan je način prevedena u široki pokret horizontalnih ruku, u sabrani otklon raširenih nogu, u predivne volumetrijske partiture velikog tijela ispruženog u veličanstveni polet i ujedno čvrsto uravnoteženog. Kompozicija, često prihvaćena kao kanonska, svojim znalačkim usmjerenjem daje ljudskom liku udaljenu, nadljudsku veličanstvenost.

Slikarstvo na vazama

U važnom slikarstvu klasičnog perioda crni likovi na svijetloj podlozi zamijenjeni su likovima u crvenoj boji na crnoj podlozi. Jednu okruglu zdjelu ili *kylix*s potpisao je slikar Durid koji je djelovao u Ateni između 500. i 470. god. pr. n. e. To je tipičan primjer skladne, profinjene akademske proizvodnje koji pokazuje stalno obilježje novog izraza: jasnu ocrtanost likova na crnoj podlozi. Umjetnik uspijeva postići jedinstven utisak naborima haljine, ispod koje se naziru tanki udovi i gipka elegancija koraka. Na osobit razvoj važnoga slikarstva ukazuju i bijele posude za ulje, što se grčki naziva *lekythos*. Među identificiranim umjetnicima nalazi se takozvani slikar *Bosanquet*, kojem se pripisuje ova vaza što datira oko 440. ili 430. god. pr. n. e. Umjetnik smješta dva lika — pokojnika i djevojku koja prinosi žrtvu — s objiju strana vrlo lijepog motiva groba sa stepenicama. Gotovo opipljiva tišina koja obavija protagoniste zasigurno struji iz gole bijele pozadine ove posude za ulje.

Atenski arhitektonski spomenici — Akropola

U to doba niču arhitektonski spomenici poput hrama Olimpijskog Zeusa ili *Theseiona* — danas najbolje sačuvanog grčkog hrama. No najsajjniji biser klasične arhitekture bez sumnje je atenska Akropola. Nakon uništavanja koje je pretrpjela u ratu s Perzijancima, Akropola se iznova gradi pod Periklovim nadzorom. Od nekadašnje utvrde konačno se pretvara u kompleks koji prvenstveno predstavlja svetište. A ono je posvećeno božici zaštitnici grada — Ateni. Akropola je bila središte najveće Atenine svetkovine koja se održavala u srpnju pod nazivom τὰ Παναθηναία. A svake treće godine bile su velike panatenejske svečanosti koje su trajale šest dana. Počinjale su noćnom svečanošću uz baklje, a kasnije su na red dolazila atletska i umjetnička natjecanja. Nagrade u bile vijenci i tronošci, te amfore s uljem svetih maslina posađenih Ateni u čast. Vrhunac svečanosti bijaše sjajan ophod uvijekvečen u reljefima na partenonskom frizu. U tom ophodu Ateni se nosila haljina koju su izradile atenske žene i djevojke i izvezle je prizorima iz mitova. Svi atenski građani u svečanoj odjeći ili ratnoj spremi, s maslinovim grančicama ili žrtvenim posudom, kretali su se prema raskošnom pristupu svetištu nazvanom — Propileje. Ta građevina od bijelog pentelskog mramora morala je biti impresivan poziv posjetiocu koji se uzbrdo približavao Akropoli. Ona mu je otvarala pogled na ostale hramove sasvim nenadano, tek kada bi kroz nju prošao.

Hram Atene Nike

Kratko zatišje peloponeskog rata od 417. do 415. god. pr. n. e. iskoristili su Atenjani da podignu svojevrstan mali biser svoje Akropole koji se nalazi desno od Propileja. To sitno i savršeno skladno zdanje nosi naziv primjeren razdoblju u kojem nastaje, a zvali su ga hramom pobjedničke Atene — Ἀθηνᾶ Νίκης ili Νίκη ἄπτερος — pobjede bez krila, jer tako je izgledao njezin kip. Lijevo od Propileja, a na zapadnoj strani obronka, visoko se uzdisao kolosalan brončani kip Atene Promahos, rad Fidije. Kažu da se njeno koplje vidjelo čak s mora i da je služilo mornarima kao znak koji utjelovljuje atensku moć i sigurnost, te kao znak mira i povratka onima kojima je ovaj grad bio voljeni dom. Daleko najznačajnija građevina svetišta bio je Partenon, hram posvećen djevičanskoj Ateni, koju su Grci nazivali Ἀθηνᾶ Παρθένος. Periklo nije oklijevao da na mjestu starijeg hrama podigne mnogo veću građevinu. On je zamišljao Akropolu i kao politički spomenik, kao simbol veličine i procvata koji je grad dosegao pod njegovim vodstvom. Pišući o Periklu oko pet stotina godina kasnije historičar Plutarh će reći:

»To više se divimo Periklovim građevinama što su u kratkom vremenu podignute za daleku budućnost. Svaka se od njih već u početku odlikovala ljepotom drvnoga, a još i danas suježinom nedavnog i novoizgrađenog. Ona odiše netaknutom novošću koja joj čuva izgled usprkos vremenu, poput mirisa vječnog cvata s dušom koja ne stari nikada.«

(Plutarh, *Per.*, XIII)

Partenon

Graditelji Partenona bili su Iktin i Kalikrat. Vjerojatno je, međutim, da je osnovna kreativna ideja dolazila od čovjeka za kojeg i Plutarh kaže da je nadzirao sve. To je bio Fidija, najdinamičnija i najistaknutija umjetnička ličnost stoljeća. Njegov duh ne razabiremo samo u veličanstvenom odnosu dužine i širine uz istovremenu skromnu jednostavnost zamisli svih grčkih hramova. Razabiremo ga, naime, i u brojnim detaljima. Jedan je od najpoznatijih detalja zakrivljenost njegovih linija. Sve su vodoravne linije zgrade, od postolja do svoda, blago i gotovo neprimjetno zakrivljene. Nadalje, niti jedan od stupova nije potpuno pravilan stožac, već se u visinu sužava, da bi se pri vrhu ponovno neznatno proširio. Bočni stupovi nisu okomiti na postolje, nego lagano nagnuti prema unutra. Time kao da je život udahnut u strogu mirnoću kamenog materijala.

Skulpturalna dekoracija prekriva sve površine hrama koje su za nju tradicionalno namijenjene. Metope na istočnoj strani prikazuju gigantomahiju. One na sjevernoj strani prikazuju osvajanje Troje, a one na južnoj borbu protiv Amazonki. Zapadne metope prikazuju borbu Kentaura i Lapita. One ne evociraju samo mitološku prošlost nego i nedavnu povijesnu pobjedu Grka nad perzijskim barbarima. Na frizu je prikazana panatenejska povorka. Svečana tišina, odmjerenost pokreta i suzdržljivo plitki reljef djeluju tako bezvremenski da taj friz utjelovljuje pojam klasičnog. Veći dio ovog golemog djela, preko 160 metara dugačkog, nalazi se u Britanskom muzeju u Londonu. Zabati hrama bili su ukrašeni scenama iz života zaštitnice grada, a to su Atenino rođenje iz Zeusove glave i njezino natjecanje s Posidonom. Za konjsku glavu koja je bila dio Selenina zaprega na istočnom zabatu pjesnik Goethe je rekao: »Umjetnik je stvorio praiskonskog konja, vidio ga je očima ili u duhu. Nama se čini da je prikazan u smislu najviše poezije i stvarnosti.«

Kip Atene Parthenos

Najznačajnije Fidijino ostvarenje bila je skulptura Atene Parthenos koja se nalazila u hramu. Bila je izrađena od zlata i bjelokosti. Osnove osobine djela poznate su na temelju nekolicine imitacija od kojih je poznata ona ne odviše uspješna koja se nalazi u atenskom Arheološkom muzeju. Držala je Niku, božicu pobjede, u desnoj ruci i koplje na lijevom ramenu. Imala je urešenu kacigu na glavi i štit u lijevoj ruci. Tako su bila dočarana dva aspekta Atenina kulta — onaj ratnički, te onaj pobjedonosan i mirotvoran.

Erehtejon

Između Partenona i Erehtejona nalaze se ostaci hrama u kojem su se sve do gradnje Erehtejona čuvao drven kip Atene jednostavnih oblika, koji je prema vjerovanju starih Atenjana nekad davno pao s neba te nije bio djelo ljudskih ruku. Čini se da je to bio najsvetiji kip Atene kojem je možda i bila namijenjena haljina koju su nosili u panatenejskoj povorci. Zvali su je Atenom *Polias* — zaštitnicom grada. U 420. god. pr. n. e. započinje gradnja Erehtejona. Hram je bio podijeljen na dva dijela. Istočni je bio posvećen Ateni *Polias*, čiji je kip onamo prenijet iz spomenutog susjednog hrama. Na toj strani vidimo šest prekrasnih jonskih stupova. Zapadni dio bio je posvećen mitskom vladaru Erehteju i bogu mora Posidonu. U Posidonovu svetištu nalazio se navodno i izvor morske vode. Za njega su vjerovali da ga je otvorio Posidon udarivši trozubom o tlo kada se nadmetao s Atenom za pravo zaštitništva nad gradom. Veličanstveni trijem s Karijatidama okrenut je prema Partenonu i putu kojim je nekada prolazila panatenejska povorka. Karijatide je izradio jedan od Fidijinih učenika, možda Alkmen. Ovaj je umjetnik nenadmašen u načinu na koji je u istom liku uspio izraziti ljupkost ženstvenosti i nesuspregnutost nacionalnog ponosa. Elegancija cijelog Erehtejona jasno pokazuje sve veću tankočutnost grčkog umjetnika na kraju petog stoljeća.

Put k helenizmu

Možda u tome možemo vidjeti najavu novog umjetničkog razdoblja koje započinje u idućem, četvrtom stoljeću, a to je helenizam. Prema poznatom njemačkom klasičnom filologu Ulrichu von Wilamowitzu umjetnost helenizma ima upravo ove bitne karakteristike: težnju za reprezentativnošću, sjajem i uzvišenošću s jedne, a želju za povlačenjem u tišinu i intimnost s druge strane. Ako se, govoreći o tom razdoblju, na trenutak vratimo skulpturi, vrlo jasno razabiremo taj novi duh u skulpturama mladića iz druge polovine 4. st. pr. n. e. Novo se vidi u zaobljenoj liniji povezanoj s položajem nestalne ravnoteže. Na primjer, skulptura dječaka na konju pronađena u moru kod rta Artemizij, predstavlja jedno od najautentičnijih remek-djela helenističke umjetnosti. Razuzdana gipkost dječaka koji, popevši se u skoku na hrbat konju, nastoji zadržati uzde i okreće glavu slušajući, možda, glas što ga doziva, prekrasan je pretekst za dvostruko centrifugalnu kompoziciju. Od osi tijela s naglim otvaranjem i izmjeničnim ritmovima odskaču ruke u suprotnim smjerovima. Oštromno i bezazleno lice dječakovo izdiže se iz krhke nježnosti tijela sa žurnom vatrenom emotivnom napetošću. Nesigurno je kronološko smještanje: najvjerojatnije pretpostavke osciliraju između 240. i 150. g. pr. n. e., kao dokaz izmjena i povratka različitih izraza u širokom svijetu koji se otvara grčkoj likovnoj kulturi, od Sirije do egejskih otoka, od Pergama do Aleksandrije.

Taj novi svijet nastavlja se u rimskoj umjetnosti, a u evropskoj renesansi ponovo se rađa među glavnim odrednicama novovjeke umjetnosti našeg kontinenta. Ali jedno od njegovih najvažnijih izvorišta jest uvijek i opet klasična Atena.